

A MIDAS KIRÁLY ÍRÓI NÉVADÁSA ÉS A KORTÁRS JÓKAI-REGÉNYEK

Jókai országosan ismert nagyság, kisebb könyvszekrényt töltenek meg kis- és nagyepikai munkái, amikor 1891-ben a 30 esztendőes Ambrus Zoltán regénye, a Midas király napvilágot lát hírlapi folytatásokban. (Kötetben majd csak 1906-ban lesz hozzáférhető.) Nemcsak az életkori különbség tekintélyes a két alkotó között, eltérő stílusáramlathoz tartoznak, eltérő történelmi korszakban nevelkedtek, elütöek mestereik, szellemi vezetőik is. A fiatal epikus számára már csupán emlék mind a franciás, mind a népies romantika. Szereti Kemény Zsigmondot, ám a realizmust nem tőle tanulja, sokkal inkább Maupassant meg Anatole France írásai-ból; kedvenc bölcselője Ernest Renan. Ambrus barátai, bizalmasabb ismerősei kö-zé számítható Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, akik a nyolcvanas években időszerűt-leneknek, hanyatlónak ítélték a még mindig körülrajongott Jókai művészetét.

A Midas király szerzője azonban több megértést mutat a nagy előd iránt, s ez meg is mutatkozik Timár Mihály meg Bíró Jenő sorsának nem lényegtelen párhuzamosságában. Mindkét hőst nyomasztja meseszerű gazdagsága, s túljutva pá-lyájuk delelőjén meg nem érdemeltnek érzik a tehetségük, jellemük iránti általá-nos elismerést, csodálatot. A Senki szigetére vágynak -, idillre, ahol feloldódik lelki diszharmóniájuk: a kereskedő az Al-Dunán leli meg a maga paradicsomát, a századvégi festő Pest külvárosának egy kedves, igénytelen családi házában. De az épület csupán díszlet, nem otthon. Ahhoz, hogy otthonná váljon, föl kellene tá-madnia Bíró tragikus hirtelenséggel elhunyt első feleségének. A modern Midas számára nem született Noémi, így önkéntes halállal vet véget kettőségtől terhes életének.

Ambrus könyvének első fele jól mutatja a különbséget a két szerző értékhor-dozó hőstípusa között. Timár testileg-lelkileg egyaránt rendkívüli ember, aki ép-pügy megküzd az elemi erőkkal, mint a bürokráciával vagy az üzleti cselvetéssel. A szegénységet, mellőzöttséget példásan tűrő „rajztanár”-nak, (az elbeszélő gyak-ran címezi ekként), a kevés akaraterő mellé tépelődésre, csüggedésre való hajla-mot adott a sors. Sok itt az önarcképszerű elem, míg a komáromi vállalkozó ese-tében inkább kivételesnek mondhatjuk ezt. És most közelítsünk a névadáshoz: az Al-Duna hőse jól csengő nemesi előnevet visel: Levetinczy Timár Mihály, míg halálos ellenségének nomenje, cognomenje egyaránt a Balkánra utal, különleges színezetével: Krisztyán Tódor. A Midas főalakja mindvégig előnév nélkül marad, kudarcaiért főleg két személy felelős: Weinberger, a műkereskedő, meg a törté-nelmi helynévvel büszkélkedő Vezekényi, a divatos piktor.

A közönség szinte egyidejűleg ismerheti meg a Midas-t a gazdag szegények-kel (1890). Mindkettőben egy-egy szegényekkel teli, külvárosi bérház rajza köti le az olvasót. A bérlők az előbbiben mind olyan személyek, akik valaha „jobb na-pokat láttak”, s ezt akár vezetéknevükkel is igazolhatják (Völgyessy nővérek, Grunovszky táncmester és leányai, Beliczkyék). Az idősebb mester alakjai mé-

lyebről jöttek, nagy részük az értékesebb népszínművek figuráira emlékeztető nomen–cognomen mondhat magáénak (Gagyuláné, Ritka Panna, Kapor Ádám, Kömény Zsuzska, Paczal János közrendőr.) Am éppen e népszínművesség, valamint a humoros-játékos onomasztika segít a környezetrajz sivárságának enyhítésében. Másfelől Völgyessy Bella s Gabriella gondtalan életstílusból, kastélyból süllyedtek a gangos, lármás bérházba, amelynek egész légköre ellentmond választékos hangzású nevének.

Gyakoriság szempontjából különbséget figyelhetünk meg Ambrus kötetében a férfí s a női nomenek között. Jenő meg Pál – apa, kiskorú fia – aránylag kedvelt utónevek akkortájt. (Büky Béla¹ adatgyűjtése szerint mindkettő az első tizenöt között foglal helyet.) Soroljuk fel most az első majd a második kötet asszonyait, leányait: Bella, Gabriella, a csak emlékekben élő Erna; Margit, Vanda, Terka. Utóbb Masa, Helén, Aliz. Közülük csupán Margit, Terka népszerű, sőt, a listavezető kiscsoportba tartozó Masát természetesen nem vehetjük ide, jóllehet, a közkedvelt Máriából vezethető le. A Bella Gabriellával együtt nem került az első huszonöt sorába, de természetesen nem is sereghajtó, mint számos Jókai-nomen akkoriban. Mélyebb jelentésük is van: a fiatalabb teremtés a „rajztanár”-t egy nagyhírű Tiziano-remekre emlékezteti, amelyet a Louvre-ban csodált meg; gondolatban el is nevezi annak vélt modellje után „Laura de 'Dianti”-nak, Bellát. Így olvad össze a szerelmi mámor a reneszánsz iránti rajongással Bíró életében! Képzettársítását mégsem viszi a végletekig: sohasem szólítja Bellát Laurának. Ez már olyan elszakadást jelentene a tapasztalástól, a „má”-tól, amelyet sem a tényeket tisztelő elbeszélő, sem annak hasonló szemléletű hőse nem engedhet meg magának. A nyelvtani fejlődést tekintve a Gabriella a Gábor (azaz: Gábel) származéka. Völgyessy Gábort bálványozták leányai, a hozzá való ragaszkodást fejezi ki e névtani kapcsolat is.

Galanthay Masa grófnő a jólhangzás elemi szabályait félredobva kapta nomenjét, cognomenjét. Az utóbbi megegyezik az Eszterházyak egyik ágának predikátumával, és régies írásmódot, (kiejtést?) tükröz. Magát a szóban forgó községet már a Pallas Lexikonban is így találjuk: Galánta. A keresztnév a Mária becező variánsa, legkorábbi előfordulásaival a XIX. század végén találkozunk, de inkább Mása formában így említi Ladó János² munkája is.

Mivel Ambrus Zoltán mélyebb érdeklődésről tanúskodó esszé-kritikában áldozott a korán meghalt íróra, festőre, Baskircsev Mária (oroszul: Marija) emlékének, jogos Lőrinczy Huba³ föltevése, hogy annak egykor híres naplója hatott Masa grófnő alakjának megformálására. Valószínűleg befolyásolta a nomen kiválasztását is!

Amennyire bevésődnek az olvasó emlékezetébe a női utónevek, annyira hangsúlytalanok maradnak a férfiak esetében. Grunovszky pusztán „papa” marad, amint

¹BÜKY Béla: *A fővárosi keresztnévvadás hatóerői*, Bp.1961.p.25

²LADÓ János: *Magyar utónévkönyv*, Bp.1971.p.81.

³LŐRINCZY Huba: *A századvég aranyembere = L.H.: Szépségvágy és rezignáció*, Bp.1984.17-19.

a festő cimborái se kapnak alaposabb megnevezést: Bánhidy, Lakatos, Marosy, Vezekényi. Könnyed játék csupán a bérház rémeinek, a két kiskamasznak teljes titulusa: Vandrák Károly, V. Kálmán.

Felületes átolvasás után az a benyomásunk támadhat, hogy a regényszöveg pusztán a családnévvel él a főalak megjelölésére. Pedig ez nem így van. A Völgyessy nővérek kezdeti párbeszédeiben ő a „festő”, ritkábban a „rajztanár”. Az elbeszélő a könyv döntő részében Bíróként emlegeti, majd a negyedik szakaszban, a sátáni kísértés, a házasságkötés, a Monte-Carlo-i óriási nyereség leírása stb. során fordult a kocka: hősünk Bíró Jenő úr lesz, nemcsak a világ száján, a hírlapokban, hanem az elbeszélő szóhasználatában szintén.

Az alábbiakban Borisz Uszpenszkij orosz nyelvészt, művészetelméleti kutatót idézzük: „A szerző (egy művön belül) különböző szereplők nézőpontjából beszélhet, akik mind más és más viszonyban vannak az éppen megnevezett hőssel, miközben az olvasó, ha tudja, hogy nevezik a különböző szereplők az adott személyt (...), könnyen meg tudja határozni, kinek a

nézőpontját használja a szerző a narráció egyik vagy másik mozzanatában.” (A kompozíció poétikája. Bp. 1984. 45.)

Nyilvánvaló, a teljes névegyüttes az urazással együtt a hivatalos iratok módorára emlékeztet. Azt példázza, hogy az író – elveszítve korábbi kapcsolatát teremtményével – kívülálló referensként mutatja be. Ennek éppen az ellenkezőjét figyelhettük meg Bíró Gabriella viszonyában. A festő számára kezdetben „Worms kapitányné” az özvegy, hogy később bizalmasabb címzésre (Gabriella) váltson át mind ő, mind a narrátor. (Jókai esetében nehéz volna ilyen nézőpontcserét tükröző onomasztikát lelteni az elbeszélői szövegrészekben. De párbeszédeiben gondosan ügyel arra, hogy szereplői lelkiállapotaiknak, relációiknak megfelelően címezzék egymást.

A kilencvenes években szerzőnk több meseszerű vagy mondákra emlékeztető kispikummal lépett föl. (Mese a kakastollas emberről, Mese a halásZRól és a tengerésZRől, Az ispilánti lányok, Dom Gil, a zöld nadrágú.) A legrégebbi közöttük, egyúttal a legelső is a felsorolásban, és a Midas király cselekményében illeszkedik. Maga a főhős tanítja ezzel az álmodozásról lemondásra Bellát, míg hallgatósága többségét a bérkaszárnya a gyermekserege alkotja. Nagy hegyek emelkednek benne, ám nincsenek szörnyetegei, bűvös ajándékai, hősei nem kaptak népmeséinkből – vagy akár Grimm, esetleg Andersen írásaiból – merített nevet.

A vén Lük és fiatal lánya Güdül, a kakastollas meg a dalosszájú Laili – különös, egyedülálló nomenekkel dicsekedhetnek. Laili meg Güdül – mondhatnánk e kettőt akár törökös hangzásúaknak is, csak hogy Ambrus nem sokat törődött ezzel a néppel, sőt az arab Ezeregyéjszakával sem. Ha viszont meggondoljuk, hogy Az ispilánti lányok-ban a legkisebbiket Eliantnak hívják, amúgy franciásan, míg a részben mesés hangulatú A tó-parti gyilkosság Victor Hugótól kölcsönöz egy figurát: Satopper Főbuszt, akkor más irányban kell elindulnunk. Satopper az eredetiben Chateaupert⁴, ám a fonetikus átírás jobban illett a kisregény helyszínéhez,

⁴ Chateaupert *A párizsi Notre-Dame*-ban szerepel

hangulatához. Hansoló eljárást föltételezve a mesehősnő lehetne a franciában Gudule (Brüsszel híres védőszentje), míg a rejtélyes Lük tulajdonképpen Luc, magyarra fordítva: Lukács. E hipotézist könnyű elutasítani, de jobbat találni sem egyszerű. A dalnok és hősszerelmes Laili esetleg mégis a török – arab mesevilág küldötte?

Ha ki akarjuk emelni a századforduló Jókaijának meg a Midas király-nak névadásban megnyilatkozó különbségeit, két jellegzetességre kell felfigyelnünk. Az idős mester legtöbb regényében elhint egy-egy ritka, általa eddig nem használt, más prózáíróknál sem előforduló nomen vagy cognomen. A Midas-ban találhatunk választékos és eufonikus elnevezést (Völgyessy Bella, Völgyessy Gábor) rendkívül ritkát, keresettet azonban nem. (Természetesen pusztán a hazai szereplőkre gondolunk.)

A főhős neve egészen mindennapi: legtöbbször két változatban kerül elénk 1./ Bíró, 2./ Bíró Jenő úr. A párbeszédok során csak egészen kivételesen hívják a keresztneven, az elbeszélő pedig sohasem beszél róla ilyen bizalmasabb formában. Jókai sokkal inkább él a főfigura nomenével, inkább a cognomen választása ritka munkáiban. Nehéz volna valamilyen rendszert fölfedezni abban, hogy az arany embert mikor hívják az elbeszélő Timárnak és mikor Mihálynak. Talán több együttérzést, erkölcsi jóváhagyást fejez ki a „Mihály” a „Timár”-nál? A dolog korántsem ilyen egyszerű, ha például A mi lengyelünk-et lapozgatjuk, feltűnhet az, hogy a vészesen könnyelmű, egyre mélyebbre süllyedő földbirtokos mindvégig

Tihamér marad a narrációban, csupán Lippaynak egyáltalán nem címezi a szerző. Az erkölcsében magasan fölötte álló másik főszereplővel épp fordítva vagyunk: a derék lengyel kapitány mindenfajta szövegtípusban Negrotin marad, keresztnevét alig lehet kinyomozni.

Ambrus Zoltán olyan realista, a lélektaniséget hangsúlyozó regényformát kívánt meghonosítani, amelyben nagyobb a távolság elbeszélő és jellemek, író meg olvasó között, mint az anekdotikus-életképes epikában. A távolságtartást, a mű tanulmányoszerű, analitikus jellegét elősegíteni látszott az utónevek, általában a könnyebb megnevezések mellőzése. Ebben látjuk névadásának másik, határozottan eltérő vonását a Jókaiétól. (E megállapítás nagyrészt igaz a Giroflé és Girofla esetében is, ám nem állja meg a helyét Hódy Balázs történetében, az Őszi napsugár-ban. Ott csaknem következetes az elbeszélő ragaszkodása a nomenhez, ami nem is csoda, hiszen az elégiai-humoros felhangok útját állják a szenvtelenebb, hűvösebb előadásnak.) Mindenesetre további műveiből is anyagot kell gyűjtenünk ahhoz, hogy legalább megközelítően tisztán lássunk.

NAGY MIKLÓS